

Hem och grannskap

– problematisering av två mångfasetterade begrepp

av Birgit Modh

Birgit Modh,
Arkitektur, Chalmers
tekniska högskola, Göteborg.

'Hem' är ett viktigt men svårgripbart begrepp som inte omfattar enbart den egna bostaden. Liksom i 'grannskap' kan såväl bebyggelse, utemiljö som sociala sammanhang ingå. Vad man menar med 'hem' och 'grannskap' är subjektivt och varierar från person till person. Fler människor skulle känna sig hemma om förörternas ensidiga tonvikt på boende bröts. Med flera typer av verksamheter skulle där finnas flera poler kring vilka de sociala näten kunde knytas och miljön utvecklas. I en sådan process kan bostadsområdena gradvis förändras från grannskapsenheter till grannskap med mångfald och deras nuvarande avgränsningar omvandlas till innehållsrika gränsland.

ALLTSEDAN 1900-TALET har lösningen av bostadsproblemet varit ett av den moderna välfärdsstatens viktigaste uppgifter. Bostäder har producerats i stor mängd under efterkrigstiden och i synnerhet efter 1965. Men den kritik mot det byggda, som hittills har riktats från journalister och forskare har ofta haft svårt att hitta rätt, eftersom bostadsförserjningens mål i sig har framstått som så oemot-sägligt "goda". Kritiken från planerings- och byggbranschen själv, å andra sidan, verkar inte vilja gå på djupet. För mig tycks det som om detta beror på rädsla för att byggandet och förvaltningen i sig, så som de är organiserade, då skulle drabbas av kritik. Enligt min uppfattning måste sambandet mellan planeringen, byggandet, förvaltningen och det arkitektoniska resultatet lyftas fram för att kritiken skall bli konstruktiv.

Begreppet "hem" kan användas för att belysa detta samband något. Begreppet är svårfångat men pekar ut något väsentligt i människors förhållande till sin omgivning. På senare år har flera bostadsforskare börjat framhäva betydelsen av hem för människor (bl. a. Dovey 1985, Redvall 1987, Öresjö 1988, Hurtig 1990 och Jarlov 1990). Flera forskare har pekat på hur människors känslor för sina hem inte beaktas i vanliga rutiner för ombyggnad av bostäder eller i begreppet 'bostad'. Arkitekten Christina Redvall pekade i *Bostadens estetik* på att betydelsen av ordet bostad förändrades med arbetarklassens växande bostadsproblem vid industrialiseringen. I den då formulerade 'bostadsfrågan' fick bostad en politisk och byråkratisk tonvikt som en uppifrånbestämning av befolkningens boende. Ordet 'hem' har också förändrats från en vidare till en snävare betydelse. Detta skedde i slutet av 1700-

talet då den romantiska skönlitteraturen började ge ordet en varmare, mer känslöfylld klang (Redvall *ibid.* s. 11). Skillnaden ges en nästan poetisk klarhet med följande ord ur en intervju: "Bostad är konsumtionsordet för Hem. Bostad erbjuder oss konsumenter. Den har viss standard, följer givna normer. Men det som skapas och levs i bostaden är ett Liv i ett Hem." (*ibid.* s. 10.)

Med 'hem' formuleras viktiga värden som bör lyftas fram och spela en roll när bostäder i framtiden byggs om eller när de uppförs nya. Dessa värden kan dock inte definieras på gängse sätt genom lagar, råd och anvisningar eftersom de skapas i en process genom medverkan av berörda boende och andra brukare.

Hembegreppet omfattar inte bara det som finns innanför väggarna utan inbegriper omgivningen med sina byggnader och platser i hela sin sociala komplexitet. I det som vi kallar hem ingår de miljöer och platser i vår närhet som har betydelse för oss. Hemkänsla inbegriper också personer utanför hushållet, som kringboende, affärsexpediter, föreningsverksamma, ledare och deltagare i lokal gymnastikverksamhet, personal inom daghem, skolor och fritidsgårdar, etc.

Denna breda användning av begreppet hem är egentligen inte ny. Den har förekommit i vardagspråk med ord som till exempel hemstad, hemtrakt, hembygd och hemknutarna¹. För ett tiotal år sedan undersökte en projektgrupp vid Avdelningen för bostadsplanering gamla människors boende i äldre stadsdelar. I den sammanfattande rapportens titel citerades en av de äldre: "En vill bo där en e' känd" (Hurtig, Paulsson & Schulz 1981). Detta uttalande har inom sig flera sidor. – Man vill bo där man känner igen sig, känner sig hemma. – Man vill bo där man är känd för andra; där de vet vem man är. I uttalandet inbegriper både den egna bostaden och omgivningarnas byggnader, platser och människor (*ibid.* s. 119). Samma tendenser finns i alla åldrar, men olika starkt för olika individer. Att den höga värderingen av hembygden inte enbart är bunden till hög ålder visas till exempel av intervjuer med ungdomar i några förorter till Stockholm när de berättar om sin hembygd. Det är där de gör sina

grundläggande erfarenheter och för utomstående helt neutrala utrymmen färgas med starka kulturella laddningar (Ehn 1993 s. 20–23). Detta är en vardagspråklig breddning av hembegreppet. Även en del forskare har använt hem i denna utvidgade betydelse, t. ex. i byggforskningsrapporten *Var man känner sig hemma och vilka man kallar sina grannar* från 1974 (Andersson-Brolin & Lindén). Arkitekt Gösta Carlestam gör också så när han uttrycker hem som grannskap och bostad [neighbourhood and house] i sitt bidrag till konferensen "The Meaning and Use of Home and Neighbourhood" (Carlestam 1989).

När den australiensiske arkitekten Kimberly Dovey i uppsatsen "Home and homelessness" (Dovey 1985) redogör för vad vi förstår som 'hem' använder han tre teman för att organisera ämnet: "ordning", "identifikation" och "dialektiska processer". I en andra del vänder han på steken och behandlar de processer och omständigheter som kan bryta ner hemupplevelsen. Han kallar detta 'hemlöshet'. Slutligen drar författaren några slutsatser om hur dessa insikter skulle kunna användas i designyrkena. Dessa tillämpningar kan dock endast ha begränsade effekter, främst därför att problemen med hemlöshet är djupt rotade i kulturella, teknologiska, sociala och ekonomiska förhållanden i det moderna samhället. Enda möjligheten ligger i att radikalt ändra de uppfattningar vi har om förändringar i människors omgivning och projektörers roll i denna process. Detta byte av synsätt kan växa ur en ökad förståelse av hemupplevelsen, dess framväxt respektive nedbrytning (Dovey *ibid.* s. 34).

Att vara hemma är ett sätt att vara genom vilket vi är orienterade inom en rumslig, tidsmässig och sociokulturell *ordning* (*ibid.* s. 35). Hem innebär även att bli identifierad med platsen på vilken vi bor. Rumslig *identitet* inbegriper att platsen tar sin identitet från den boende och den boende tar sin identitet från platsen. Hem är också en plats där vår identitet kontinuerligt framkallas genom förbindelser med det förflutna. Att veta att vi har makten att förbli på en plats och förändra den tillåter oss att handla

efter och realisera våra drömmar (ibid. s. 40–43). Den kanske viktigaste *dialektiken* när det gäller hembegreppet är den som är relaterad till tilläggnelsen (appropriationen). Tilläggelse är rotad i handling, i det praktiserande av vardagslivet som medför att omgivningens mening framträder. Tilläggnelsen är dialektisk mellan personlig förändring och omgivningens förändring; vi ändrar vår omgivning och vi i vår tur ändras genom erfarenheten av omgivningen (ibid. s. 47–48).

Dovey nämner således en mängd förhållanden som har betydelse för upplevelsen av hemmen påtalar att det inte finns någon exakt punkt vid vilken en bostad blir ett hem. Snarare är det så att varje egenskap liksom fibrerna i ett rep ger ökad styrka åt hemmets innebörd och mening. Det är också kännetecknande att hemupplevelsen är unik och baserad på de bestämda boendekิจกรรมerna och möjligheterna i varje särskilt fall (ibid. s. 51). Detta bidrar till svårigheten att veta hur man ska göra för att hem ska uppstå.

De faktorer som enligt Dovey medverkar till 'hemlöshet' är rationalism och teknologi; varublivande; byråkrati; skala och hastighet; upplösningen av gemensamt rum och professionalism (ibid. ss. 52, 55). Bostaden som ett stycke egendom, en vara, inbegriper ett lagligt förhållande mellan ägaren och platsen, ett förhållande som innebär vissa lagfästa friheter. Hem som tilläggelse, å andra sidan, innefattar ett förhållningssätt som är rotat i erfarenheterna i vardagslivet över en lång tidsperiod. Det kräver anpassbarhet, kontroll, frihet och trygghet vad det gäller besittningsrätten. Detta innebär inte självklart att de boende måste äga sina lägenheter. Det finns stor efterfrågan på hyresbostäder och hemkänsla uppnås ofta även i en hyrd bostad. För att kunna lösa bostads- och boendeproblem med beaktande av Doveys tolkning av fenomenet 'hem' fordras emellertid att äganderättens följder behandlas (ibid. s. 54–55).

Obestämda kvaliteter som identifikation och mening; långsamma förändringar över tiden; lokal kontroll; anpassningsförmåga och komplex växelverkan är för komplicerade att be-

handla inom ett byråkratiskt sammanhang (ibid. s. 55). I samband med separeringen av arbetsplatsen från hemmet utvidgade staten sin kontroll och övervakning till att gälla varje form av stadsliv; inkorporerande områden som tidigare legat utanför statens inflytelsesfär. Som en följd av detta måste bl. a. bebyggelsens användning och omdaning hänskjutas från gruppen av brukare till experter inom byråkratin. Inom denna offentliga sfär har det blivit svårt, om inte omöjligt, att gestalta [enact] personliga eller kollektiva tilläggelser (ibid. s. 57).

Även om Doveys erfarenheter av bostadsförsörjning är annorlunda än de svenska finns det dock likheter som gör att Doveys text är användbar även i Sverige. Det är t. ex. inte svårt att komma på många inslag i dagens svenska boendevillkor som är nedbrytande på hemkänslan. Exempel är: storskalig bebyggelse; byråkratisk behandling av problem enligt förutbestämda regler; nedbrytning av människors historiska förankring till lägenhet och platser genom okänslig ombyggnadsplanering; oförmåga att förstå att små detaljer kan betyda mycket för enskilda personer etc.

Grannskapsplanering i avgränsade enheter

Grannskapsenheterna har sitt ursprung i två olika idéer: Dels i byggandet av små avgränsade samhällen och dels i stadens funktionsuppdelning. Grannskapsplaneringen fick sitt genombrott på 1940-talet i Sverige. Den däri förespråkade uppdelningen av stadsbebyggelsen i grannskapsenheter, kan i många stycken ses som förverkligad i den bebyggelse denna artikel behandlar.

Rötterna till planering i grannskapsenheter måste sökas vid slutet av 1800-talet då zonerings inom planeringen började diskuteras bl. a. för att komma tillrätta med industriernas miljöstörningar och transporter. Stadsplaneringen från 1907 innehöll ännu inte denna planeringsprincip, vilket Albert Lilienberg, som då var förste stadsingenjör i Göteborg, kritiserade ett par år senare. Han var av uppfattningen att bostadszoner borde förläggas för sig och industrier för sig (Bjur 1984

s. 140–142) och menade att en plan kunde fastställas även för ett område som inte omedelbart gränsade till en förut planlagd stadsdel. Den mest eftersträvansvärda stadstypen, ansåg han, vore den som karaktäriserades av ett vidsträckt stadsområde innefattande ett flertal små stadsdelar, som var skilda åt av lantlig terräng (Lilienberg 1910 ur Klarqvist 1986 s. 5). Även en av funktionalismens teoretiker, konstvetaren Gregor Paulsson, förespråkade tidigt i sin bok *Den nya arkitekturen* att man skulle "decentralisera staden i grupper" för att uppnå "hemkänsla och trevnad" (Paulsson 1916 s. 58).

Ett grundläggande dokument i grannskapsenhetens idéutveckling är den nordamerikanske sociologen Perrys text i regionplanen för New York 1929. I denna föreslås bebyggelse avgränsad inom ett rutnät av trafikleder. I Perrys grannskapsmodell dimensionerades skolor etc. efter befolkningsantalet. Planen för Radburn från samma tid är en annan viktig hållpunkt. Denna byggde på en långtgående differentiering av olika typer av trafik och bland annat separerades biltrafiken och gångtrafiken (Klarqvist 1986 s. 6). I den svenska byggnadsstadgan från 1931 kom de nya kraven/idéerna att bygga områden åtskilda med parkbälten emellan att föras in (BS 1931, paragraf 15, ur *ibid.* s. 5–6).

Men planering av ny bostadsbebyggelse i grannskapsenheter slog igenom i Sverige på allvar först på 1940-talet. Den uppdelning av städerna i mindre enheter som Lewis Mumford skrev om i sin bok *Stadskultur* togs då entusiastiskt emot av bland andra Uno Åhrén i en recension av boken 1942 (Åhrén 1942). Från att tidigare hade förespråkats en annan, mer anonym form av kollektivitet, började denne på 1940-talet att skriva om grupper (se Jadelius 1987 s. 169–170). "Stadsstrukturen måste reorganiseras så att befolkningen grupperas i lagom stora distrikt med var sitt centrum." (Åhrén 1943 s. 173). I stället för att bygga vidare på "stadens intressegrupperingar" skulle en samling småsamhällen skapas. Varje sådant skulle innehålla ett centrum (*ibid.* s. 175). I en bilaga till den statliga bostadssociala utredningen ägnade Åhrén

stort utrymme åt grannskapsidén (Åhrén 1945). I denna utredning las grunden för den följande bostadspolitiken och efterkrigstidens – speciellt miljonprogrammets – bostäder kom till stor del att byggas i grannskapsenheter (Franzén & Sandstedt 1981 s. 174).

Grannskapsenheter utsattes emellertid för kritik redan så tidigt som 1955 vid en kongress i Amsterdam. Efter 25 år ansåg kritikerna att den idealistiska "tankebild" inte hade hållit för konfrontation med verkligheten. Gemenskapen och grannkänslan som förhoppningarna ställdes till hade svårt att infinna sig (Pfeil 1963 s. 40). Den tyska sociologen Elisabeth Pfeil hänvisade 1963 till flera sociologiska undersökningar som visade att de planerade grannskapsenheterna inte fungerade som de var tänkta. Hon refererade också en undersökning av Ruth Glass som behandlade den typ av stadsdelar i storstäder där en viss kategori genom åren samlats och en stark gemenskap vuxit fram. Exempel på sådana är Quartier Latin i Paris och i Greenwich Village och Harlem i New York. Dessa distrikt hade inga absoluta gränser till omgivningen utan det fanns en sammanflätning med staden i övrigt, som var större än undersökaren hade väntat (*ibid.* s. 44). Skillnaden mellan grannskap och grannskapsenhet belyses av detta. Ett under en lång tid framvuxet grannskap behöver inte innebära absoluta gränser mot de omgivande stadsdelarna utan det kan ske ett utbyte med dessa. En grannskapsenhet däremot är ett planeringsbegrepp som avser en avgränsad enklav innehållande bostäder och "bostadskomplement" som har som mål att skapa gemenskap inom ett område.

Kritik mot planering av grannskapsenheter har också utvecklats av arkitekten Christopher Alexander, som 1965 skrev sin prisbelönta uppsats "A City is not a Tree" (Alexander 1967). Alexanders artikel publicerades av SAR och uppmärksammades mycket av svenska arkitekter. Den kritiserar stadens hierarkiska utbyggnad och förespråkar istället en sammanflätning mellan stadens olika delar och verksamheter.

Inom den sociologiska forskningen fanns alltså tidigt invändningen att grannskapsenheterna

inte lyckades ge gemenskap och grannkänsla bättre än andra stadsdelar. Någon enstaka arkitekt, som Alexander, var också kritisk. Trots detta levde de ändå kvar bland planerarnas förebilder. Beror detta på att grupperingen av bebyggelsen på detta sätt var mer lätthanterlig för planerare och administratörer inom kommun och dagligvaruhandel än den sammansatta staden?

Sociologerna Mats Franzén och Eva Sandstedt hörde till de första kritikerna i Sverige som lyfte fram den idéhistoriska bakgrunden till grannskapsplaneringen. I sin avhandling *Grannskap och stadsplanering* visade de på en kontinuitet mellan 1940-talets grannskapsplaneringsidéer och 60-talets bostadsområden. Enkelt talat kan idéerna sammanfattas så att grannskapet skulle främjas genom att staden planerades i ett antal grannskapsenheter. (Franzén & Sandstedt 1981 s. 310). Dessa bestod i huvudsak av bostäder samt – ofta samlade i ett centrum – livsmedelsaffär, skola, förskola, samlingslokaler etc. Enheterna var planerade i ett sammanhang, gavs fasader med hantverkskaraktär och en utemiljö med parkkaraktär. I grannskapsplaneringsidéerna fanns också element som under 60- och 70-talen kom att bli hårt kritiserade. Bostadsområdet uppfördes avgränsade och bostadsproduktionen standardiserades och normerades. Storleken på områdena dimensionerades efter de gemensamma anläggningarnas behov av befolkningsunderlag. Grannskapsenheten sågs också som en planform som skulle underlätta bilismen samtidigt som den skulle skydda invånarna från

Boinflytande och förnyelse i Eriksbo

I planeringen av det till Göteborg på 1960-talet nyinflyttade, vidsträckt Angered kom Eriksbo att utgöra en "grannskapsenhet" inom ett "stadsdelsområde", som i sin tur ingick i en "stadsdel". Centrum för "stadsdelsområdet" ligger drygt en kilometer från Eriksbo och kan nås med buss (*Generalplan för Angered-Bergum* ss. 31, 35). Där ligger också närmsta hållplats till snabbspårvägen mellan Göteborgs centrum och

Angereds centrum. Inom Eriksbo med sina drygt 1 000 lägenheter byggda 1969–71 förlades ett daghem, ett fritidshem, en låg- och mellansta-dieskola, en barnavårdscentral, en livsmedelsbutik, ett gatukök och en parklek med bygglekplats och bollplaner. Av den tidigare bebyggelsen bevarades endast en tvåvånings träbyggnad för föreningsändamål. Det haglandskap med böljande raviner som fanns tidigare fylldes ut till ett plant bälte inramande två kvarvarande raviner med lekomyråden. Biltrafiken nådde bebyggelsen utifrån och i området fanns stora, asfalterade gångtytor. Genom planering av promenadvägar kunde invånarna lätt komma ut i den omgivande naturen.²

Husen, som förvaltades av ett allmännyttigt bostadsföretag, var enhetligt utformade i tre till fyra våningar med gråa fasader av betongelement och med flacka papptak. Balkongerna var indragna i fasaden. Längs gatorna låg hus i U-form som slöt området utåt och som inringade stora, fyrkantiga gårdar. Mot friområdet i mitten fanns mindre, raka lamellhus i fyra våningar med endast svagt antydda gårdar. Cirka hälften av områdets lägenheter hade tre rum och kök i en mindre och en större variant. Trots trerumslägenheternas kvaliteter var det dessa som blev tomma i störst omfattning i början av 1980-talet när Eriksbo drabbades av en allmänt minskad efterfrågan på bostäder. Förutom detta fanns det tekniska brister i en del byggnadsdelar liksom sociala problem av olika slag.

Husen och gårdarna byggdes om

En grupp boende började 1980 arbeta långsiktigt för att öka de boendes inflytande över förvaltningen. Parallellt med detta försökte man upprätthålla en bra boendemiljö bland annat genom att förbättra gårdsmiljöerna och hålla fritidsgården öppen efter att kommunen lagt ner verksamheten. En mängd olika föreningar har därefter bildats och även om en del försvunnit så har andra startats efterhand. 1983 bildades ett samordningsorgan mellan de olika verksamma föreningarna, Eriksbo kooperativa förening, EKF, som sedan dess varit ledande i hyresgästarbetet.

Eriksbo från nordost före ombyggnaden. Bostäderna är belägna i en dalgång och gränsar i norr till en långs vilken parkeringsplatser är belägna. I norr och söder omges husen av natur och längs Lärjeån i dalens botten finns en naturstig. I öster finns ängsmark och odlingslotter och i väster ett villaområde avskilt med en parkremsa. Bussen på bilden kommer från Hjällbo, en km bort. Foto: Jaan Tomasson.

När ett annat allmännyttigt bostadsföretag efter kommunens ingripande tvangs ta över bostäderna 1985 gavs de boende möjlighet att tillsätta majoriteten av ledamöterna i den boinflytande-kommitté som inrättades; kallad områdesstyrelse.

Det nya bostadsföretaget bestämde sig tidigt för att bygga om Eriksbo med förmånliga statliga lån. Det utsedda arkitektkontoret började efter sommaren 1985 projektera och i september presenterade det sina idéer och planlösningsförslag. Projekteringen för samtliga hustyper var slutförd redan under 1986 medan ombyggnadsarbetena skulle pågå till slutet av 1990. Många viktiga beslut fattades därför på kort tid. Det var bråttom och beställningar av en del byggnadsdelar för hela området gjordes redan i början.³

Vissa åtgärder utfördes generellt, som byte av fönster och tak och utvidgning av balkongerna. Vidare rustades samtliga lägenheter upp, men någon egentlig ombyggnad gjordes inte mer än i ett mindre antal lägenheter. För att bättre möta

efterfrågan ökades antalet två-, fyra- och femrummare och minskades antalet en- och treummare. I särskilt lämpliga trapphus installerades hissar och några nya fristående byggnader med tvättstugor och förråd uppfördes. Vid torget kompletterades bostäderna med affärslokaler genom om- och tillbyggnader.

Utemiljön förändrades genom att de gröna ytorna utökades och fick mjukare former. I samband med detta förändrades angränsningsgator till gångvägar så att bilarna i än högre grad än tidigare hölls utanför bebyggelsen. I denna markprojektering hade de boende utlovats inflytande men trots att de boende på flera gårdar framförde förslag till ändringar togs dessa inte upp och någon riktig förklaring lämnades inte. Detta ledde till en känsla av att löften svikits. Många av de aktiva boende misstrodde efter detta projektledaren och landskapsarkitekten.

En annan fråga som har diskuterats mycket är hur kompletteringen med nya konstverk i Eriks-

bo skulle gå till och ännu efter mer än fem år är konstverken inte på plats. Bl. a. fick de boende vara med om att rösta fram förslag på konstverk, men efter omröstningen såg det ändå ut som om de inte skulle få bestämma. Denna långdragna process tröttade de aktiva boende och hos andra skapades misstro om vad EKF kunde åstadkomma; om det över huvudtaget hade mandat att bestämma osv. Förtroendet för EKF hos de intresserade boende minskade.

Utveckling av bostadsförvaltning och boendeinflytande

Under åren har en del förändringar skett inom hela bostadsföretaget. Fastighetsarbetet har exempelvis organiserats i s. k. självstyrande grupper och lägenhetsunderhållet styrs numera genom fonder för varje lägenhet. För just Eriksbos del inträffade 1991 en annan viktig förändring. Efter påtryckningar från de boende erhöll dessa ökat inflytande och kunde i fortsättningen tillsätta samtliga sju ledamöter i områdesstyrelsen. Efterhand som husen har byggts om har EKF försökt engagera hus- och trappombud i dem för att flytta inflytandet närmare de boende. I linje med detta har de efter 1990 försökt genomföra en tredelning av området i s. k. gärdesgrupper, som skulle kunna ta över förvaltningsfrågor. Detta har dock inte varit möjligt när det gäller budgetarbete och liknande, delvis på grund av att alltför få boende kunnat eller velat engagera sig så mycket som skulle krävas.

Under den tid då de boende inte hade formellt inflytande fanns det många idéer till utveckling av bostadsområdet. Det fanns också en bredd bland de intresserade boende som innebar stora och ibland hetsiga diskussioner om hur Eriksbo skulle utvecklas. Efterhand som det formella inflytandet och ansvaret i områdesstyrelsen har ökat har kretsen av aktiva haft svårt att både upprätthålla detta, samtidigt som de försökt fånga upp idéer från och organisera de boende på basplanet. Från att i början ha varit en udda företeelse röner numera boinflytandet i Eriksbo stort intresse från såväl hyresgästföreningar som SABO-företag och andra organisationer runtom

i landet. Ett stort antal studiegrupper har besökt Eriksbo de senaste åren.

En grannskapsenhet under utveckling

Eriksbo planerades som nämnts ursprungligen som en grannskapsenhet. En fritidsgård lades i lokaler under affären och i alla de nio U-husen förlades en liten fritidslokal för gemensam användning av hyresgästerna. Periodvis har de stått tillbommade, men periodvis har de kommit till användning av de boende.

Vid nybyggnaden var likformigheten genom hela området tydlig. Den delning i tre bebyggelsegrupper som svagt kan anas kom sig inte av en medveten strävan, utan av att marken där det förut hade varit raviner var olämplig att bygga på. Därav följde indelningen i de tre "gärderna", som sedan gav en möjlighet för bostadsförvaltningen och de boende att få grepp om den stora mängden bostäder och människor. Likformigheten bröts upp något vid ombyggnaden genom att några hus fick burspråk, balkonger eller andra speciella lösningar. För att åstadkomma några stora lägenheter med markkontakt projekterades till exempel tvåvåningslägenheter med invändig trappa. Mest som ett resultat av den sammanhållna utformningen av tak, fasader, fönster och färger inom hela området markerar sig bebyggelsen lika starkt som en enhet idag som när den ursprungligen byggdes.

Den förnyelse som gjordes var konventionell på flera sätt. Lägenhetsfördelningen ändrades utan att den framtida möjligheten att möta förändringar i efterfrågan efter ombyggnaden förbättrades. Den var inte heller i någon större utsträckning anpassad efter de lokala önskemålen och möjligheterna. Det blev till exempel inget av det kollektivboende kring ett trapphus som några boende påbörjat och velat vidareutveckla. Ombyggnaden tog sin början i hus fulla med hyresgäster och inte i de tomma lägenheterna. I det hus som först skulle byggas om protesterade en del boende mot att deras lägenheter skulle försvinna i samband med att lägenheter slogs ihop. Efter en viss modifiering av planerna i det huset så

löpte ombyggnaderna i stort sett enligt planerna ur bostadsföretagets synvinkel.

Det förekom dock protester på flera bostadsmöten angående ombyggnadens omfattning. En del hus hade ett par år tidigare "tioårsreparerats", påpekade boende. Det vill säga det var slöseri med bostadsföretagets pengar att kasta ut kylskåp och liknande som nyss hade satts in. Andra ifrågasatte varför de måste sägas upp och flyttas ut när deras egen lägenhet ändå bara skulle få en reparation. Allt det de gjort för att bli hemmastadda skulle bort – till vilken nytta? De fick inte någon ersättning för inlagda heltäckningsmattor, extra telefonjack eller andra investeringar i de egna lägenheterna. De förlorade således inte bara känslomässigt på detta utan också ekonomiskt.

Bostadsföretaget ville vid sitt övertagande bli av med en del problemhushåll för att området skulle bli lugnare. Det strävade därför att närma befolkningen till kommunens statistiska genomsnitt. Detta ledde dels till en strängare behandling av fall där grannar stördes och dels till att det efter ombyggnaden blev svårare för problemhushåll att flytta tillbaka till sin tidigare lägenhet.

De boende i områdesstyrelsen engagerades i ombyggnadsfrågorna, utan att formellt ha någon rätt till påverkan. Det ingångna boinflytandeavtalet hade nämligen enbart gällt förvaltningen av bostäderna. Ledamöterna i EKF:s styrelse hade liten erfarenhet av byggande och hade bara sin fritid till förfogande. De handlade mer eller mindre logiskt utifrån att hela Eriksbo skulle bli bättre. Styrelsen hamnade då, trots att de företrädde de boende, ibland i konflikt med enskilda boendes intressen. Den hade svårt att ta någon större hänsyn till de hushåll som protesterade mot det sätt på vilket ombyggnaden genomfördes.

EKF har i stort sett strävat efter en positiv identitet för hela området och sökt skapa ett känslomässigt baserat och meningsfullt förhållande mellan de boende och deras boplats. Föreningen befinner sig mitt emellan de boende och bostadsföretaget och som förmedlare mellan dessa båda parter intar den en problematisk

ställning. Ramarna för dess agerande bestäms i mycket hög grad av den starkare parten, bostadsföretaget, oavsett att föreningen formellt har beslutanderätt (se Vidén m. fl. 1990 s. 11).

Många statliga och kommunala beslut utgör grunden för vad som har hänt i Eriksbo och varför det har hänt. Jag lämnar här snabbt bostadsfinansiering, skatteomläggning eller annan statlig politik som visserligen haft betydelse, men som det för långt att behandla här. Den första stora kommunala besparingen i Eriksbo gjordes 1980 när kommunen lade ner fritidsgården. De boende har dock kunnat organisera verksamhet där i stort sett kontinuerligt sedan dess. För övrigt innebar 1980-talet en förstärkning inom skola och barnomsorg i form av ökat antal tjänster/barn. 1990 införde Göteborgs kommun stadsdelsnämnder. Från 1991 och framåt har det ena sparpaketet efter det andra berört de kommunala verksamheterna som fritidsparken, skolan, barnomsorgen och äldreomsorgen. Alla dessa indragningar har betydelse för de boende. På senare år har flera av de kommunala verksamheterna delvis ersatts med andra alternativ. En kooperativ skola öppnades 1992 efter stora neddragningar inom den kommunala skolan och dessa arbetar nu parallellt. Den kommunala daghemsverksamheten, som ökade sitt platsantal i samband med ombyggnaden, har kompletterats med både ett privat och ett kooperativt daghem. Inför hot om nedläggning av den kommunala, mycket populära, fritidsparken har EKF övertagit ansvaret för personal och drift mot ekonomisk ersättning från kommunen.

EKF har hela tiden arbetat mycket med det som händer utanför lägenheternas väggar och grannskapet har därför i hög grad varit dess arena. Det har funnits en vilja att ta itu med frågor som har att göra med förhållandena mellan grannar och man har försökt skapa verksamheter för ungdomar osv. I detta har den samarbetat med kommunen och med andra föreningar. EKF driver dessutom sedan hösten 1990 ett boendeserviceprojekt med anslag från Boverket på tre år, som främst är riktat till pensionärer.

Vänster: De s. k. U-husens bottenvåningar är rätt slutna mot gården dit entréer, tvättstuga, soprum, förråd och en hyresgästlokal vetter. Den sistnämnda ger som synes inte heller något större uttryck i fasaden. Det gör däremot balkongerna, där de boende sätter sin prägel. Foto: Lars Nyman.

Höger: I flera bottenvåningar till bostadshus är daghem, öppen förskola eller skollokaler belägna. Foto: förf.

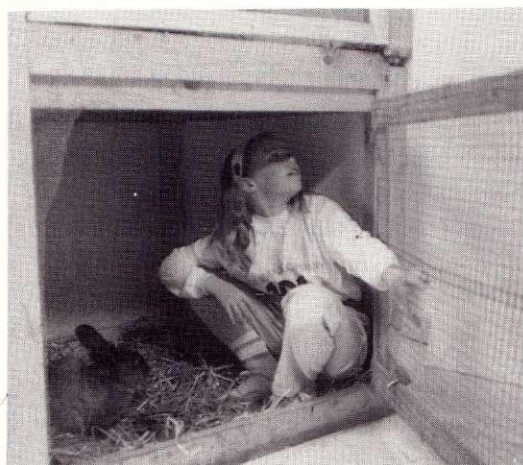
Ett par problem de boende har pekat på har varken bostadsföretaget eller de boende lyckats förändra: det är fortfarande långt till post- och bankkontor och de kommunala kommunikationerna är för glesa. Däremot har den enda affären som fanns tidigare kompletterats med godis- och tidningsbutik, resebyrå, hårfrisörska och pizzeria. Samtliga utom resebyrån har sin betoning på den lokala kundkretsen.

De boende är organiserade dels hierarkiskt efter trapphus, gård och gårde; dels efter intressen, som fiskeklubb, lokal kyrklig församling, bastuträffar, gym-klubb och hundförening; och slutligen efter ålder, som knattedisco och pensionärsverksamhet. EKF har både i sina stadgar och i sin verksamhet markerat att deras verksamhet har bostadsområdet Eriksbo som bas. Men flera verksamheter som ligger i Eriksbo har också deltagare som kommer utifrån. Med den informella stil EKF har utvecklat följer den inte behårt sina principer att arbeta med enbart Eriksbo, utan går över gränserna om den lokala verksamheten kan utvecklas genom det. Andra exempel på verksamheter med deltagare från både Eriksbo och omgivningarna är idrottsför-

eningen och det hembygdsgille, som har öppen verksamhet i sina lokaler i den kvarvarande äldre byggnaden.

Parallellt med bebyggelsens hierarki i grannskapsenheter, stadsdelsområden och stadsdelar har också bostadsföretaget en hierarki i områden, divisioner och huvudkontor. Det här aktuella bostadsföretagets har inga fler lägenheter i Angered utom i Eriksbo och intresserar sig därför inte för bebyggelsen eller befolkningen runtom. Bostadsföretaget har hävdat att det vore logiskt om detta övertog kommunens uppgifter vad gäller skola, daghem, åldringsvård etc. i Eriksbo. Arbetsuppgifterna inom de olika verksamheterna skulle då kunna planeras mer rationellt med en stor grupp av anställda som kunde schemaläggas där arbetsinsatser behövdes under dagen. Det finns flera invändningar mot detta. Den första är att de kommunala verksamheterna i Eriksbo inte är helt geografiskt avskilda utan även innefattar delar av omgivningen. En annan invändning är att de anställda bedriver mångskiftande arbeten som kräver olika kompetens. En tredje, av allvarigare slag, är att om bostadsföretaget drev all verksamhet under en

Det är inte bara inom lägenheten man kan känna sig hemma. I fritidsparkens djurhus har barnen möjlighet att ha egna kaniner. Foto förf.

hatt, så skulle följden bli att en mer eller mindre totalitär beslutsorganisation infördes med rationella argument. Det skulle bli en hybrid av ett bostadsföretag och en kommunal förvaltning.

Hem i öppna grannskap

Hem är ett *mångfasetterat* begrepp. Det skapas av de boende och är subjektivt utifrån skilda människors synsätt och värderingar. Att tillägna sig sin miljö tar tid och sker endast om aktivitet från de boende är möjlig. I hemmet, där människor kan få hitta sin 'ordning', byggs den egna identiteten upp i ett ömsesidigt samspel med omgivningen. Hem innefattar inte bara det som finns innanför den egna bostad till vilken en formell hyres- eller äganderätt är knuten, utan vi kan i vår uppfattning av hem även inbegripa platser, personer och institutioner av betydelse i närheten av eller i omgivningarna till bostaden. Hemmet har således inte någon tydlig gräns.

Grannskapsplaneringen tog i beaktande företeelser utanför hemmet. Man planerade för samverkan mellan människor inom ett område och lade in gemensamma samlingslokaler. Men gränserna för bebyggelseenheter drogs som pennstreck på en ritning; inte med hänsyn till samtida liv i en stadsbygd med sina utbyten mellan olika delar av staden. Inte heller gavs tillräckligt utrymme för variationen bland alla de människor

som flyttade in. Under årens lopp har möjligheterna att välja olika livsstilar också blivit större och mångfalden bland de boende ökat. Tanken att alla boende skulle samverka inom det egna området fungerar för en del men inte för andra.⁴

Till grund för planering och bostadsförvaltning ligger idag en tvåpolig relation mellan "hyresgäster" och bostadsföretag. Därigenom reduceras livsmedelsaffär, låg- och mellanstadie-skola, dag- och fritidshem etc. till "komplement" till huvudfunktionen boende. En rikare utveckling av s. k. bostadsområden skulle kunna ske om det som anses som "elementära komplement" fick utvecklas utifrån sina förutsättningar och utökas med fler verksamheter. Då kunde antalet poler kring vilka meningsfulla sociala relationer skulle kunna uppstå bli större och mångfalden öka. De sociala relationerna uppstår inte genast utan växer fram (se även Pfeil 1963 s. 53). Stor omflyttning på grund av t. ex. ombyggnad kan därför radera många års utveckling (se bl. a. Öresjö 1988 s. 11–13).

I likhet med 'hem' är 'grannskap' mångfasetterat och har inte någon tydlig yttre gräns. Även i så kallade renodlade bostadsområden som Eriksbo finns verksamheter som bildar olika nätverk inom området och/eller som har förgreningar utanför. Dessutom har de boende själva viktiga referenspunkter både inom och utanför området. De rör sig, liksom i äldre stadsbebyggelse, till och från sina hem till arbeten, skolor, vänner, släktingar, affärer och olika fritidsverksamheter. Andra mål utanför bostadsområdena rymmer för de flesta en del av deras identitet. Arbetsplatser är här naturligtvis särskilt viktiga, men betydelsefulla är även andra orter eller platser med anknytning till intressen eller härkomst: frikyrkor, idrottsföreningar, invandrarföreningar, kolonistugor, föräldrahem i Sverige eller utomlands (se även Jadelius 1987 s. 179, Schiefloe 1990 s. 97).

Eriksbo uppfattas som bra att bo i för barnfamiljer och många av dessa tillbringar både helger och semestrar i Eriksbo. De som vistas hela dagarna i området är inte så många. Men för dessa grupper är en utökning av skalan av händel-

ser, verksamheter och nätverk i området speciellt värdefullt. Med en vidgning av begreppet hem framträder många poler, i form av funktioner och aktörer, kring vilka positiva relationer och händelser kan berika livet.

Människors subjektiva upplevelser och aktiviteter över en längre tid är grunden för att hem i vidare mening ska bildas. Om invånarna själva ska bidra till utvecklingen av förortsbebyggelsen är det viktigt att människor känner sig hemma. Eriksbos självförvaltningsarbete har utvecklat relationen mellan de boende och deras bostäder, men ger även exempel på de komplikationer som kan uppstå mellan kollektiv av boende och enskilda boende.

Den stora utbyggnaden som miljonprogrammet innebar ger idag annorlunda uppgifter att lösa. Det är inte längre aktuellt att bebygga stora markområden utanför städerna med bostäder. Snarare diskuteras hur man ska bygga mångfunktionella stadsdelar och hur stadens avskilda funktionsseparerade delar ska knytas samman. I Göteborgs Stadsbyggnadskontors senaste skrift om den översiktliga planeringen och om utvecklingen av Angered talas det om 'blandstadsdelar' vilket antyder att en idéutveckling i riktning mot funktionsintegrering sker inom kommunen (*Nya planer för Angered* 1993). För att Eriksbo och andra liknande bostadsområden ska bli mångfunktionella stadsdelar i en successiv process

Noter

1. I Finland enligt uppslagsbok.
2. En stor del av materialet om Eriksbo baserar sig på ett forskningsprojekt som rapporterats i *Strävan efter självförvaltning* (Jadelius Modh 1988). Slutsatser från detta projekt och förslag för framtiden finns i ett bidrag i den av Sonja Vidén m. fl. sammanställda *Bättre bostadsförnyelse*, (Jadelius Modh 1990). Se även artikeln "Möjligheternas bostäder" (Modh 1991).
3. Om ombyggnaden se *Strävan efter självförvaltning* (Jadelius Modh 1988) bland annat ss. 34–41.
4. Problemen i förortsområdena och svårigheterna att uppnå långvariga resultat ger oss arkitekturforskare viktiga uppgifter. I tolkningen av dessa områden och i bedömningen av vilken vidareutveckling som är möjlig har jag bland annat tagit fasta på de av Lars Jadelius förda resonemangen i avhandlingen *Folk, form & funktionalism* (Jadelius 1987 ss. 169–185).

Artikeln grundar sig på pågående forskning finansierad av Statens råd för byggnadsforskning.

behöver såväl planerare och politiker som anställda inom bostadsföretagen ha ny planeringskunskap.

I förortererna har de allmännyttiga bostadsföretagen stor makt. De har ett stort ansvar för att hem kan utvecklas liksom för att bostadsföretagens domäner öppnas till mångfasetterade grannskap. Av vad som hittills kommit fram verkar detta kräva: ökat förtroende och respekt för de boende och deras hem; stöd till förändringsförslag; vilja att utöka funktionerna utöver boende; samverka med andra organisationer/företag samt utbyte med människor och verksamheter i omgivande bebyggelse.

De som bor och arbetar i förortererna har den största kännedomen om hur förortererna fungerar. För ett bra och hållbart resultat krävs därför att boende och verksamma har inflytande över processen. Detta inflytande kan ta sig flera former. Det som först brukar nämnas är kollektivt inflytande genom valda representanter i hyresgästföreningens lokala grundorganisationer eller på högre nivåer inom hyresgästföreningen. Därutöver kan det finnas andra typer av organisationer som agerar utifrån var personerna bor eller verkar – men också utifrån något gemensamt intresse. En genomtänkt respekt för varje hushåll/individ och deras hem är i alla händelser av avgörande betydelse.

Birgit Modh, arkitekt, tekn. lic., är forskningsassistent i Arkitektur - Bostadsplanering vid Chalmers tekniska högskola, Göteborg.

Litteratur

- Alexander, Christopher (1967), "A city is not a tree". *Arkitekten* no. 1.
- Andersson-Brolin, Lillemor & Lindén, Anders (1974), *Var man känner sig hemma och vilka man kallar sina grannar*. R59:1974. Byggnadsforskningen. Stockholm.
- Bjur, Hans (1984), *Stadsplanering kring 1900 med exempel från Göteborg och Albert Lilienbergs verksamhet*. Dokt. avh., Arkitekturens teori och historia, Arkitektur, CTH. Göteborg.
- Bohm, Kerstin (1982), "Grannskapstänkandet i svensk stadsplanering". *PLAN* no. 3.
- Carlestam, Gösta (1989), "My home and my house – two perspectives on the human settlement". Konferensen "The Meaning and Use of Home and Neighbourhood". Älvkarleby, Sweden.
- Dovey, Kimberly (1985), "Home and Homelessness". I Altman, I. & Werner, C. M. (eds.), *Home Environments*. (Human Behavior and Environment 8). New York.
- Franzén, Mats & Sandstedt, Eva (1981), *Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige*. Dokt. avh., ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS, *Studia Sociologica Upsaliensia* 17. Uppsala.
- Generalplan för Angered-Bergum* (1968), Stadsbyggnadskontoret och Vattenbyggnadsbyrån (VBB). Göteborg.
- Hurtig, Eva, Paulsson, Jan & Schulz, Solveig (1981), *En vill bo där en e' känd*. T33:1981. Statens råd för byggnadsforskning. Stockholm.
- Jadelius, Lars (1987), *Folk, form & funktionalism: Om allmänt och gemensamt i offentlighetens arkitektur – med utgångspunkt från Helsingborgs konserthus*. Dokt. avh., Arkitekturens teori och historia, Arkitektur, CTH. Göteborg.
- Jadelius Modh, Birgit (1988), *Strävan efter självförvaltning: Boinflytande och arkitektur i Eriksbo – en lägesrapport*. BoACTHR6:1988. Bostadsplanering, Arkitektur, CTH. Göteborg.
- Jadelius Modh, Birgit (1990), "Eriksbo i Göteborg: Boinflytande och arkitektur i ett 70-talsområde". I Vidén, Sonja m. fl. (eds.), *Bättre bostadsförnyelse: Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*. Boverket. Karlskrona.
- Jarlöv, Lena (1990), *Hemfrid åt hyresgästerna! Reflexioner efter ett förnyelseprojekt i Kortedala, en 50-tals bostadsförort*. R89:1990. Statens råd för byggnadsforskning. Stockholm.
- Klarqvist, Björn (1986), "Grannskapsenhetens grannskaplighet". (Stencil) Stadsbyggnad, Arkitektur, CTH. Göteborg.
- Lilienberg, Albert (1910), "Stadsplanelagen samt detaljförklaringar och exempel ...". *Svenska Kommunal-Tekniska Föreningens, SKTF's handlingar* no. 9.
- Modh, Birgit (1991), "Möjligheternas bostäder". *Tidskrift för Arkitekturforskning*, vol. 4 no. 4.
- Nya planer för Angered: Handlingsprogram för utveckling av Angered: Översiktsplan för Göteborg, detaljerad för delen Angered* (1993), (Dnr 576/92). Stadsbyggnadskontoret i Göteborg.
- Paulsson, Gregor (1916), *Den nya arkitekturen*. Stockholm.
- Pfeil, Elisabeth (1963), "Zur Kritik der Nachbarschaftsidee". *Archiv für Kommunalwissenschaft* no. 1.
- Redvall, Christina (1987), *Bostadens estetik*. Bostadsplanering, Arkitektur, CTH. Göteborg.
- Schiefloe, Per Morten (1990), "Networks in Urban Neighbourhoods: Lost, Saved or Liberated Communities?" *Scandinavian Housing & Planning Research*, vol. 7, no 2.
- Vidén, Sonja m. fl. (eds.). (1990), *Bättre bostadsförnyelse: Sammanställning och slutsatser av 19 FoU-projekt*. Boverket. Karlskrona.
- Åhrén, Uno (1942), "Människorna och städerna". *Byggmästaren* no. 19.
- Åhrén, Uno (1943), "Community Centres – Folkets hus". *Byggmästaren* no. 12.
- Åhrén, Uno (1945), "Ett planmässigt samhällsbyggande". Bilaga till *Slutbetänkande avgi vet av Bostadssociala utredningen, SOU 1945:63*. Stockholm.
- Öresjö, Eva (1988), "Möte mellan olika världar". *Byggnadskultur* no. 1.